

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2024-yil 4-son

VOLUME 4 / ISSUE 4 / 2024

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.4.4.

Crossref
Content
Registration

ISSN: 2181-1938

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

“Yurisprudensiya” –
“Юриспруденция” – “Jurisprudence”
huquqiy ilmiy-amaliy jurnali O‘zbekiston
matbuot va axborot agentligi tomonidan 2020-yil 22-dekabrda
1140-sonli guvohnoma bilan davlat
ro‘yxatidan o‘tkazilgan.

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi
Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya
komissiyasi jurnallari ro‘yxatiga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent
davlat yuridik universitetiga tegishli.
Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal
materiallaridan foydalanish, tarqatish
va ko‘paytirish muassis ruxsati bilan
amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

Muharrirlar:

Sh. Jahonov, Y. Yarmolik, E. Mustafayev,
K. Abduvaliyeva, Y. Mahmudov,
M. Sharifova

Musahhih:

S. Rasulova

Texnik muharrir:

U. Sapayev

Dizayner:

D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahri,
Sayilgoh ko‘chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Veb-sayt: jurisprudence.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387

Jurnal 23.08.2024-yilda bosmaxonaga
topshirildi. Qog‘oz bichimi: A4.
Shartli 23,48 b.t. Adadi: 100.
Buyurtma raqami: 133.

TDYU bosmaxonasida chop etildi.

© Toshkent davlat yuridik universiteti

BOSH MUHARRIR

B. Xodjayev – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va
innovatsiyalar bo‘yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

BOSH MUHARRIR O‘RINBOSARI

J. Allayorov – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy
boshqarmasi boshlig‘i, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori,
dotsent

MAS‘UL MUHARRIR

N. Ramazonov – Toshkent davlat yuridik universiteti O‘zbek tili
va adabiyoti kafedrasini mudiri, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa
doktori, dotsent

TAHRIR HAY‘ATI A‘ZOLARI

J. Blum – Boston kolleji Huquq maktabi professori, huquq doktori
(Boston, AQSH)

M. Vishovatiy – Gdansk universiteti professori (Gdansk, Polsha)

A. Hoshimxonov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti,
yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

M. Axmedshayeva – Toshkent davlat yuridik universiteti professori,
yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

X. Xayitov – O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi
Davlat boshqaruvi akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori
(Toshkent, O‘zbekiston)

I. To‘raboyev – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti v.b.,
yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

S. Xolboyev – O‘zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi
huzuridagi Sudyalari oliy maktabi dotsenti, yuridik fanlar nomzodi
(Toshkent, O‘zbekiston)

N. Raxmonkulova – Jahon iqtisodiyoti va diplomatiyasi universiteti
dotsenti, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

Z. Esanova – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik
fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

J. Ne‘matov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori,
yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

M. Kurbanov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, yuridik
fanlar bo‘yicha falsafa doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

R. Kuchkarov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti v.b.,
filologiya fanlari nomzodi (Toshkent, O‘zbekiston)

**УЧРЕДИТЕЛЬ: ТАШКЕНТСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЮРИДИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

Правовой научно-практический журнал «Юриспруденция – Yurisprudensiya – Jurisprudence» зарегистрирован Агентством печати и информации Узбекистана 22 декабря 2020 года с удостоверением № 1140.

Журнал включён в перечень журналов Высшей аттестационной комиссии при Министерстве Высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан.

Авторские права принадлежат Ташкентскому государственному юридическому университету. Все права защищены. Использование, распространение и воспроизведение материалов журнала осуществляется с разрешения учредителя.

Реализуется по договорной цене.

Редакторы:

Ш. Жахонов, Е. Ярмолик,
Э. Мустафаев, К. Абдувалиева,
Й. Махмудов, М. Шарифова

Корректор:

С. Расулова

Технический редактор:

У. Сапаев

Дизайнер:

Д. Ражапов

Адрес редакции:

100047. Город Ташкент,
улица Сайилгох, 35.
Тел.: (0371) 233-66-36 (1169)

Веб-сайт: jurisprudence.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Подписной индекс: 1387

Журнал передан в типографию
23.08.2024.

Формат бумаги: А4.

Усл. п. л. 23,48. Тираж: 100 экз.

Номер заказа: 133.

Отпечатано в типографии ТГЮУ.

© Ташкентский государственный
юридический университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Б. Ходжаев – доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе и инновациям Ташкентского государственного юридического университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Ж. Аллаёров – доктор философии по юридическим наукам, доцент, начальник управления по науке Ташкентского государственного юридического университета

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Н. Рамазонов – доктор философии по филологическим наукам, доцент, заведующий кафедрой узбекского языка и литературы Ташкентского государственного юридического университета

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ

Дж. Блум – доктор права, профессор Школы права колледжа Бостона (Бостон, США)

М. Вишоватый – профессор Гданьского университета (Гданьск, Польша)

А. Хошимхонов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

М. Ахмедшаева – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Х. Хаитов – доктор юридических наук, профессор Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

И. Турабоев – доктор философии по юридическим наукам, и.о. доцента Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

С. Холбоев – кандидат юридических наук, доцент Высшей школы судей при Верховном судейском совете Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

Н. Рахмонкулова – доктор юридических наук, доцент Университета мировой экономики и дипломатии (Ташкент, Узбекистан)

З. Эсанова – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ж. Нематов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

М. Курбанов – доктор философии по юридическим наукам, доцент (Ташкент, Узбекистан)

Р. Кучкаров – кандидат филологических наук, и.о. доцента Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

**FOUNDER: TASHKENT STATE
UNIVERSITY OF LAW**

“Yurisprudensiya” –
“Юриспруденция” – “Jurisprudence”
legal scientific and practical journal
was registered by the Press and Infor-
mation Agency of Uzbekistan on De-
cember 22, 2020 with certificate No.
1140.

The journal is included in
the list of journals of the Higher
Attestation Commission under the
Ministry of Higher Education, Science
and Innovations of the Republic of
Uzbekistan.

Copyright belongs to Tashkent
State University of Law. All rights re-
served. Use, distribution and reproduc-
tion of journal materials are carried
out with the permission of the founder.

Agreed-upon price.

Editors:

Sh. Jakhonov, Y. Yarmolik, E. Mustafaev,
K. Abduvalieva, Y. Makhmudov,
M. Sharifova

Proofreader:

S. Rasulova

Technical editor:

U. Sapaev

Designer:

D. Rajapov

Editorial office address::

100047. Tashkent city,
Sayilgokh street, 35.
Phone: (0371) 233-66-36 (1169)

Website: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Subscription index: 1385.

The journal is submitted to the Printing
house on 23.08.2024.

Paper size: A4.

Cond. p.p. 23,48. Unit: 100.

Order: 133.

Published in Printing house of TSUL.

© Tashkent State University of Law

CHIEF EDITOR

B. Xodjaev – Deputy Rector for Scientific Affairs and Innovations of
Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

DEPUTY EDITOR

J. Allayorov – Head of the Scientific Department of Tashkent State
University of Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences, Associate
Professor

EXECUTIVE EDITOR

N. Ramazonov – Head of the Department of Uzbek Language and
Literature of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy
in Philology, Associate Professor

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

J. Blum – Professor of Law School of Boston College, Doctor of Law
(Boston, USA)

M. Vishovatiy – Professor of the University of Gdańsk (Gdansk,
Poland)

A. Khoshimxonov – Associate Professor of Tashkent State University
of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Axmedshaeva – Professor of Tashkent State University of Law,
Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

X. Xayitov – Professor of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law
(Tashkent, Uzbekistan)

I. Turaboev – Acting Associate Professor of Tashkent State
University of Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences (Tashkent,
Uzbekistan)

S. Xolboev – Associate Professor of the Supreme School of Judges
under the Supreme Judicial Council of the Republic of Uzbekistan,
Candidate of Legal Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

N. Raxmonkulova – Associate Professor of the University of World
Economy and Diplomacy, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

Z. Esanova – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor
of Law (Tashkent, Uzbekistan)

J. Ne'matov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor
of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Kurbanov – Associate Professor of Tashkent State University of
Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

R. Kuchkarov – Acting Associate Professor of Tashkent State
University of Law, Candidate of Philological Sciences (Tashkent,
Uzbekistan)

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ NAZARIYASI VA TARIXI. HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

- 11 **AXMEDSHAYEVA MAVLYUDA AXATOVNA**
Markaziy Osiyo davlatlarida kodekslashtirish jarayoni: ayrim nazariy-huquqiy masalalar
- 20 **AMIROV SANJAR ILYOS O'G'LI**
Tabiiy huquq nazariyasi va uning mohiyati

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 33 **NEMATOV JO'RABEK NEMATILLOYEVICH**
Ma'muriy islohotlar sharoitida oliy ta'lim tashkilotlari faoliyatini ma'muriy-huquqiy jihatdan tartibga solish: ilmiy-nazariy tahlil
- 42 **G'OZIYEV KOZIMBEK JOVLONBEKOVICH**
2030-yilgacha o'tkaziladigan ma'muriy islohotlar davrida oliy ta'lim sohasini rivojlantirishning ma'muriy-huquqiy jihatlari
- 56 **MUSTANOV ILXOM ABIDVALIJONOVICH**
Bank tizimini tashkil etish bo'yicha ayrim xorijiy mamlakatlar tajribasi: qiyosiy-huquqiy tahlil

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 71 **XAZRATQULOV ODILBEK TURSUNOVICH**
"Lex informatica" – raqamli huquqlarni amalga oshirishning kollizion prinsipi sifatida
- 82 **XOSILOV ERKIN DILMUROTOVICH**
Insofsizlik fuqarolik-huquqiy kategoriya sifatida

12.00.04 – FUQAROLIK PROTSESSUAL HUQUQI. XO'JALIK PROTSESSUAL HUQUQI. HAKAMLIK JARAYONI VA MEDIATSIYA

- 94 **ESANOVA ZAMIRA NORMUROTOVNA**
Sud hujjatlarini qayta ko'rish instituti: taftish instansiyasi faoliyati tahlili
- 105 **HABIBULLAYEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH**
Fuqarolik sud ishlarini yuritishda protsessual adolat va protsessual qonuniylikning o'zaro tahlili
- 114 **XUDOYNAZAROV DADAXON AVAZ O'G'LI**
Iqtisodiy protsessda odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslar faoliyatini raqamlashtirish masalalari

12.00.07 – SUD HOKIMIYATI. PROKUROR NAZORATI. HUQUQNI MUHOFAZA QILISH FAOLIYATINI TASHKIL ETISH. ADVOKATURA

- 124 **ABDUXAKIMOV MURODULLO TOG'AYEVICH**
Yer qonunchiligi ijrosini nazorat qilish jarayonida prokuraturaning boshqa davlat organlari bilan o'zaro munosabatlari

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI OLISH. KRIMINOLOGIYA. JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

- 140 **NIYOZOVA SALOMAT SAPAROVNA**
Voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlar sabablari

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI151 **BAZAROVA DILDORA BAXADIROVNA**

Jinoiy protsessda shaxs huquqlarining konstitutsiyaviy kafolatlari

170 **IMOMNAZAROV ALISHER HASANOVICH**

Ko'zdan kechirish jarayoni va natijalarni qayd etish bilan bog'liq muammolar tahlili

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

180 **XUN VEYSIN**O'zbekistonda "Bir makon, bir yo'l" tashabbusini amalga oshirishning huquqiy jihatlari:
xitoylik investorlar uchun imkoniyatlar va xatarlar

12.00.12 – KORRUPSIYA MUAMMOLARI

191 **MAJIDOV SHAHZOD ABDIXALIL O'G'LI**Korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar haqida xabar bergan shaxslarni himoya qilish to'g'risidagi qonun
loyihadini takomillashtirish yuzasidan ayrim mulohazalar

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ

11 АХМЕДШАЕВА МАВЛЮДА АХАТОВНА

Процесс кодификации законодательства в государствах Центральной Азии:
некоторые теоретико-правовые вопросы

20 АМИРОВ САНЖАР ИЛЁС УГЛИ

Теория естественного права и её сущность

12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО. ФИНАНСОВОЕ И ТАМОЖЕННОЕ ПРАВО

33 НЕМАТОВ ЖУРАБЕК НЕМАТИЛЛОВИЧ

Административно-правовое регулирование деятельности организаций высшего образования
в условиях административных реформ: научно-теоретический анализ

42 ГОЗИЕВ КОЗИМБЕК ЖОВЛОНБЕКОВИЧ

Административно-правовые аспекты развития сферы высшего образования в период
административной реформы до 2030 года

56 МУСТАНОВ ИЛХОМ АБДИВАЛИЖОНОВИЧ

Опыт отдельных зарубежных стран по организации банковской системы: сравнительно-правовой
анализ

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО. СЕМЕЙНОЕ ПРАВО. МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

71 ХАЗРАТКУЛОВ ОДИЛБЕК ТУРСУНОВИЧ

Lex informatica как коллизионный принцип реализации цифровых прав

82 ХОСИЛОВ ЭРКИН ДИЛМУРОТОВИЧ

Недобросовестность как гражданско-правовая категория

12.00.04 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. ТРЕТЕЙСКИЙ ПРОЦЕСС И МЕДИАЦИЯ

94 ЭСАНОВА ЗАМИРА НОРМУРОТОВНА

Институт пересмотра судебных актов: анализ деятельности ревизионной инстанции

105 ХАБИБУЛЛАЕВ ДАВЛАТЖОН ЮЛЧИБЕКОВИЧ

Анализ процессуальной справедливости и процессуальной законности в гражданском
судопроизводстве

114 ХУДОЙНАЗАРОВ ДАДАХОН АВАЗ УГЛИ

Вопросы цифровизации деятельности лиц, содействующих осуществлению правосудия
в экономическом процессе

12.00.07 – СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ. ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР. ОРГАНИЗАЦИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. АДВОКАТУРА

124 АБДУХАКИМОВ МУРОДУЛЛО ТОГАЕВИЧ

Взаимодействие органов прокуратуры с другими государственными органами в процессе
надзора за исполнением земельного законодательства

12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО. КРИМИНОЛОГИЯ. УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

140 НИЯЗОВА САЛОМАТ САПАРОВНА

Причины совершения преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних

12.00.09 – УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС. КРИМИНАЛИСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКОЕ ПРАВО. СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

151 **БАЗАРОВА ДИЛДОРА БАХАДИРОВНА**

Конституционные гарантии прав личности в уголовном процессе

170 **ИМОМНАЗАРОВ АЛИШЕР ХАСАНОВИЧ**

Анализ проблем, связанных с фиксацией процесса и результатов осмотра

12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

180 **ХУН ВЕЙСИН**

Правовые аспекты реализации инициативы «Один пояс, один путь» в Узбекистане: возможности и риски для китайских инвесторов

12.00.12 – ПРОБЛЕМЫ КОРРУПЦИИ

191 **МАЖИДОВ ШАХЗОД АБДИХАЛИЛ УГЛИ**

Некоторые суждения по совершенствованию законопроекта о защите лиц, сообщивших о коррупционных правонарушениях

CONTENTS

12.00.01 – THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

- 11 **AXMEDSHAEVA MAVLUDA AXATOVNA**
Codification process in Central Asian countries: some theoretical and legal issues
- 20 **AMIROV SANJAR ILYOS UGLI**
Theory of natural law and its essence

12.00.02 – CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW. FINANCE AND CUSTOMS LAW

- 33 **NEMATOV JURABEK NEMATILLOEVICH**
Administrative and legal regulation of the activity of higher education organizations in the conditions of administrative reforms: scientific and theoretical analysis
- 42 **GOZIEV KOZIMBEK JOVLONBEKOVICH**
Administrative and legal aspects of the development of the field of higher education in the period of administrative reforms until 2030
- 56 **MUSTANOV ILKHOM ABDIVALIJONOVICH**
The experience of some foreign countries on the organization of the banking system: a comparative-legal analysis

12.00.03 – CIVIL LAW. ENTREPRENEURSHIP LAW. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

- 71 **KHAZRATKULOV ODILBEK TURSUNOVICH**
“Lex informatica” as a principle of conflict for the implementation of digital rights
- 81 **KHOSILOV ERKIN DILMUROTOVICH**
Bad faith as a civil law category

12.00.04 – CIVIL PROCEDURAL LAW. ECONOMIC PROCEDURAL LAW. ARBITRATION AND MEDIATION

- 94 **ESANOVA ZAMIRA NORMUROTOVNA**
Institute for review of judicial documents: an analysis of the activities of the inspection instance
- 105 **KHABIBULLAEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH**
Mutual analysis of procedural fairness and procedural legality in the conduct of civil court cases
- 114 **KHUDOYNAZAROV DADAKHON AVAZ UGLI**
Issues of digitalization of the activities of persons assisting in the implementation of justice in the economic process

12.00.07 – JUDICIARY. PROSECUTOR'S SUPERVISION. ORGANIZATION OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES. ADVOCACY

- 124 **ABDUXAKIMOV MURODULLO TOGAEVICH**
Interaction of prosecutor's offices with other state bodies in the process of supervising the implementation of land legislation

12.00.08 – CRIMINAL LAW, PREVENTION OF OFFENSES. CRIMINOLOGY. CRIMINAL PROCEDURAL LAW

- 140 **NIYOZOVA SALOMAT SAPAROVNA**
Reasons for committing crimes against the sexual integrity of minors

12.00.09 – CRIMINAL PROCEEDINGS. CRIMINOLOGY, INVESTIGATIVE LAW AND FORENSIC EXPERTISE

151 **BAZAROVA DILDORA BAKHADIROVNA**

Constitutional guarantees of individual rights in criminal proceedings

170 **IMOMNAZAROV ALISHER KHASANOVICH**

Analyzing issues related to the review process and recording the results

12.00.10 – INTERNATIONAL LAW

180 **HONG WEIXING**

Legal aspects of the implementation of the "one belt, one road" initiative in Uzbekistan: opportunities and risks for chinese investors

12.00.12 – CORRUPTION PROBLEMS

191 **MAJIDOV SHAKHZOD ABDIXALIL UGLI**

Some considerations for improving the draft law on the protection of persons reporting corruption offenses

Kelib tushgan / Получено / Received: 04.07.2024
Qabul qilingan / Принято / Accepted: 05.08.2024
Nashr etilgan / Опубликовано / Published: 23.08.2024

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.4.4./QLNU2867
UDC: 343.988(045)(575.1)

VOYAGA YETMAGAN SHAXSLARNING JINSIY DAXLSIZLIGIGA QARSHI QARATILGAN JINOYATLAR SABABLARI

Niyozova Salomat Saparovna,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga
qarshi kurashish kafedrası professori,
yuridik fanlar doktori
ORCID: 0000-0003-3970-2985
e-mail: salomat.niyozova@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlarning sodir etilish sabablari tahlil etilgan. Bundan tashqari, voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlarni keltirib chiqaruvchi obyektiv va subyektiv omillar hamda ularni vujudga keltiruvchi shart-sharoitlar ham o'rganilgan. Xususan, ushbu turdagi jinoyatlar kriminologik nuqtayi nazardan o'rganilib, ijtimoiy so'rovlar tahlili ham berib o'tilgan. Jumladan, voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligiga qarshi jinoyatlarning obyektiv omillariga oiladagi nosog'lom muhit, jamiyatdagi iqtisodiy va siyosiy beqarorlik, oiladan tashqaridagi muhit (maktab, mahalla, kichik guruhlar) ning, kriminogen hududning, shuningdek, ommaviy axborot vositalari (internet, ijtimoiy tarmoqlar)ning salbiy ta'siri haqidagi fikrlar bayon etilgan. Voyaga yetmaganlarga qarshi qaratilgan jinsiy jinoyatlarni sodir qilishning subyektiv omillari sifatida uning demografik va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, xususan, xarakteri, temperament, yoshi, jinsi, ma'lumoti, sog'lig'i (nogironlik), muomalaga layoqatliligi, shuningdek, voyaga yetmaganning jinoyat sodir etilishi uchun o'ziga ma'qul bo'lgan shart-sharoitni yaratishi sanab o'tiladi. Bu borada olimlarning fikrlari tahlil etilib, sabablarini bartaraf etish yuzasidan tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar, jinsiy daxlsizlik, jinoyat, jazo, shaxs, sabablar, shart-sharoit, omillar, bartaraf etish.

ПРИЧИНЫ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Ниёзова Саломат Сапаровна,
доктор юридических наук, профессор кафедры
«Уголовное право, криминология и борьба с коррупцией»
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье проанализированы причины совершения преступлений, направленных против половой неприкосновенности несовершеннолетних. Кроме того, изучены объективные и субъективные факторы, провоцирующие преступления, направленные против половой неприкосновенности несовершеннолетних, а также условия, их порождающие. В

частности, этот вид преступлений изучается с криминологической точки зрения, а также даётся анализ социальных опросов. Так, к объективным факторам преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних относятся нездоровая обстановка в семье, экономическая и политическая нестабильность в обществе, негативное влияние среды вне семьи (школа, махалля, малые группы), криминогенной территории, а также средств массовой информации (Интернета, социальных сетей). В качестве субъективных факторов совершения сексуальных преступлений, направленных против несовершеннолетних, перечисляются демографические и социально-психологические особенности, в частности характер, темперамент, возраст, пол, образование, состояние здоровья (инвалидность), дееспособность, а также создание несовершеннолетним благоприятных для совершения преступления условий. Были проанализированы мнения учёных по этому поводу и даны рекомендации по устранению причин.

Ключевые слова: несовершеннолетние, половая неприкосновенность, преступление, наказание, лицо, причины, условия, факторы, устранение.

REASONS FOR COMMITTING CRIMES AGAINST THE SEXUAL INTEGRITY OF MINORS

Niyozova Salomat Saparovna,
Professor of the Department of Criminal Law,
Criminology and Anti-Corruption,
Tashkent State University of Law,
Doctor of Law

Abstract. In this article, the causes of crimes against the sexual integrity of minors are analyzed. In addition, this article examines the objective and subjective factors that cause crimes against the sexual integrity of minors, as well as the conditions that cause them. In particular, this type of crime was studied from a criminological point of view, and an analysis of social surveys was also given. In particular, opinions on the negative influence of the unhealthy environment in the family, economic and political instability in the society, the environment outside the family (school, neighborhood, small groups), the criminogenic area, as well as mass media (internet, social networks) on the objective factors of sexual integrity of minors are stated. Demographic and socio-psychological characteristics, in particular, character, temperament, age, gender, education, health status (disability), legal capacity, as well as the creation by the minor of conditions favorable for the commission of the crime, are listed as subjective factors in the commission of sexual crimes against minors. In this regard, the opinions of scientists were analyzed, and recommendations were given to eliminate the causes.

Keywords: minors, sexual inviolability, crime, punishment, personality, causes, conditions, factors, elimination.

Kirish

Bugungi kunda jinoyatchilikning oldini olish masalalari butun dunyo xalqlari oldida turgan eng muhim masalalardan biri. Voyaga yetmaganlar jinsiy daxlsizligi va erkinligiga qarshi qaratilgan tajovuzlarning sodir etilish sabablari, shart-sharoitlari, bu holatning oldini olish muammolarini o'rganish, yechimini topish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Sababi, voyaga yetmaganlarning jismoniy va aqliy jihatidan hali to'la yetilmagani ularga nisbatan

alohida munosabatda bo'lishni, ularni maxsus huquqiy himoya qilishni taqozo etadi.

Voyaga yetmaganlarning jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlar kriminologik nuqtayi nazardan tahlil qilinganda jinoyat sodir etilishining sharoit va sabablari, jinoyatchi shaxsining o'ziga xos xususiyatlari, jinoyat xulqining oqibatlari o'rganiladi. Shunga muvofiq, bunday jinoyat faoliyatning davom ettirilishi yoki sodir etilishi mumkin bo'lgan yangi bir jinoyatning, shuningdek, qilmish

boshqa shaxslar tomonidan sodir etilishining oldini olish uchun qanday harakatlar lozimligi ko'zlanadi. Voyaga yetmaganlar jinsiy daxlsizligi va erkinligiga qarshi qaratilgan jinoyat sodir qilgan jinoyatchi shaxsiga qonun yo'li bilan qanday choralar ko'rilishi mumkinligi ham belgilanadi.

Voyaga yetmagan shaxslarning hayotiy tajribasi hamda huquqiy ongining yetarli emasligi bu turdagi jinoyatlarning latentligi har doim yuqori darajada bo'lishiga bevosita ta'sir etadi. O'tkazilgan so'rovlar natijalari ham ushbu holatni yana bir bor tasdiqladi. Unga ko'ra, voyaga yetmagan jabrlanuvchilar o'zlariga nisbatan sodir etilgan jinoyat bo'yicha: 39,5 foiz holatda hech kimga xabar bermagan, 9 foiz holatda faqat yaqin qarindoshlariga ma'lum qilgan, 20,5 foiz holatda "sharmanda bo'lishi"ning oldini olish uchun sir saqlagan. Shuningdek, 31 foiz holatda jabrlanuvchilar huquqni muhofaza qiluvchi organlarga ishonchsizlik bildirgan.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish lozimki, voyaga yetmaganlarning, ya'ni 18 yoshga to'lmaganlarning jinsiy daxlsizligi va erkinligini har qanday tajovuzlardan huquqiy himoya qilish har bir davlat hududida nafaqat hozirgi davr uchun, balki insoniyat tarixining barcha davrlari uchun muammoli tarzda xos [1–3] bo'lib, bu o'ziga xoslik uni mustaqil tadqiqot predmeti sifatida bevosita tahlil qilishni taqozo etmoqda.

Material va metodlar

Voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlarning sodir etilish sabablarini tahlil etish jarayonida qiyosiy-huquqiy hamda mantiqiy (analiz va sintez) metodlardan foydalanildi. Shuningdek, tadqiqot ishida voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlarning sodir etilish sabablarini yoritish bilan bog'liq amaliyotda yuzaga kelayotgan muammolarni o'rganishda qiyosiy-huquqiy tahlil, kuzatish, umumlashtirish, induksiya va deduksiya, ijtimoiy so'rovlar o'tkazish metodlari qo'llandi.

Bundan tashqari, tadqiqot davomida rasmiy elektron manbalar hamda olimlarning ilmiy maqola va ilmiy ishlaridan foydalanildi. Shu sababli ushbu materiallarni ishonchli manba sifatida tavsiflash mumkin, degan fikrdamiz.

Tadqiqot natijalari

Har qanday jinoyat singari voyaga yetmaganlar jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan tajovuzlarni fosh etishdan ko'ra oldini olish har tomonlama maqsadga muvofiqdir. Shuning uchun ham mazkur ijtimoiy xavfli tajovuzlarning oldini olishga erishish maqsadida, avvalambor, ularning sodir etilish sabablari va shart-sharoitlarini chuqur o'rganib, tahlil etish lozim.

Voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan sodir etiladigan jinsiy jinoyatlarning sabablari va shart-sharoitlarini o'rganish bo'yicha oldimizga qo'yilgan vazifaga muvofiq, muammo ni hal qilishda jinoyatchi shaxsini chuqurroq o'rganib chiqish zarurati vujudga keladi.

Voyaga yetmaganlarga qarshi jinsiy jinoyatlarni sodir qilish ko'pincha aybdor shaxsning o'ta axloqsizligidan, shafqatsizligidan, shuningdek, uning ongida axloqsiz odat va ko'nikma chuqur o'rnashib qolganidan dalolat beradi [4]. Bu shunday holatki, shaxs ma'lum ijtimoiy guruhda mavjud bo'lgan va jamiyat qiziqishlariga ma'qul keladigan, u tomonidan to'g'ri deb topilgan huquqiy hamda ijtimoiy normalarga qarshi chiqadi. Bu yerda shaxsning individual pozitsiyasi bilan jamiyat qiziqishlari o'rtasida aniq ziddiyatni ko'rish mumkin.

Subyektning davlat hamda jamoat tarbiyaviy ta'siri doirasidan chiqib qolishi undagi jinoyatning motivi va maqsadini shakllantiruvchi omillarga qarshi ijtimoiy-axloqiy hamda ma'naviy immunitetining yetarli darajada pasayishiga, shaxsning kriminologik omillar ta'siriga tushib qolishiga olib boradi. Bunda shaxs buzuk shahvoniy omillar fantaziyalari ta'sirida qoladi. Jinsiy istaklarni ayni daqiqada qondirish deyarli asosiy maqsad bo'lib qoladi, chunki tug'ilganidan emas, balki

atrof-muhit ta'sirida vujudga keluvchi omillar natijasida u o'z-o'zini boshqarishga qodir bo'lmaydi.

P. Lyublinskiy kattalarning bolalarga nisbatan jinsiy tajovuz sodir etishining asosiy sababi aybdorning alkogolizmga chalin-ganida, deb hisoblaydi, chunki alkogolizm insondagi mas'uliyatni anglash tuyg'usini so'ndiradi va buzuv mayllarga yo'l ochadi. Bunday mayllardan himoyaga muhtoj, o'z ahvoldagi bola jabr ko'rishi mumkin. Shu-ningdek, muallif bunday hodisalarning bosh omillari qatoriga qo'pol egoizm, bolaga nisba-tan befarqlik va javobgarlikdan qutulib qolish ehtimoli mavjudligini anglash bilan birikkan tiyiqsiz ehtiroslikni kiritgan [5].

R. Kraft-Eybing oilada voyaga yetmagan, bola bilan jinsiy munosabatlarga kirishish haqidagi har qanday fikr axloqli, madaniyatli odamda jirkanch tuyg'ular uyg'otishini qayd etadi. Zero, o'z yaqinlariga nisbatan jinsiy mayl ta'sirchanligi haddan tashqari kuchli va axloqiy-huquqiy tasavvurlari o'ta buzuv bo'lgan shaxsdagina vujudga kelishi mumkin. Beqaror oilalarda ba'zan bu omillarning har ikkalasi: erkaklarda alkogolizmga chalingan-lik yoki mastlik holati, ayollarda – uyatchan-likning rivojlanishini kechiktiruvchi, ba'zan erotizmga sabab bo'luvchi aqli pastlik mavjud bo'ladi. Bular qon-qarindoshchilikning tah-qirlanishiga imkoniyat yaratuvchi omillardir [6]. R. Kraft-Eybing bunday jinoyatlarning sababi sifatida aybdorlarda ruhiy holat buzilishining mavjudligini ko'rsatgan. Bizningcha, ruhiy patologiya jinoiy jazoga loyiq qilmish-ning sodir etilishiga imkoniyat berishi mum-kin, lekin hech qachon uning sababi (yoki bir-dan-bir sababi) bo'la olmaydi. Biz o'rgangan jinoyat ishlarining ko'pida jinoyatchilar mast ahvolda bo'lgan. Ma'lumki, bunday holatda barcha ichki ijtimoiy taqiqlar yo'qoladi, mayl-lar tizgini bo'shaladi, shaxs muayyan sharoit-da to'g'ri mo'ljal olishga qodir bo'lmay qoladi.

Mutaxassislar inson ruhiyatining ongliklik va ongsizlik darajalarini farqlaydi. Shaxsning xulq-atvori, jumladan, jinoiy xulq-atvorning

shakllanishiga odatda hisobga olinmaydigan omillar va anglanmaydigan ruhiy hodisalar ta'sir ko'rsatadi. Ular individual hayotning eslanmaydigan tajribasi, unutilgan bolalik taassurotlari, subyekt uchun og'ir bo'lgani bois xotiradan siqib chiqarilgan ruhiyatni azoblovchi hodisalar, individning axloqqa zid mayllari kabilardan iborat. Ular shaxs-ning turmush tarzi va xulq-atvoriga kuchli ta'sir ko'rsatadi, ruhiyatida turli motivlarning shakllanishida faol ishtirok etadi. Huquqiy, axloqiy ong darajasining pastligi, his-hayajo-nini jilovlay olmasligi bilan ajralib turadigan shaxslarda anglanmaydigan emotsiyalarga boy kechinmalar katta salbiy kuchga aylanishi mumkin.

Z. Freyd ruhiy faoliyatning eng murak-kab turlari – xohish-iroda ifodasi, niyatlar, o'ylar, affektlar, mayllar kabi ruhiyatning anglanmaydigan harakatlantiruvchi motiv-lari yashirin tarzda mavjud bo'ladi va amal qiladi, ongning shakllanishi hamda o'zlikni anglash faqat ruhiy jarayonlar amalda na-moyon bo'lishining alohida, doim ham joiz bo'lavermaydigan shaklidir [7], deb hisobla-gan.

Z. Freydning fikriga ko'ra, siqib chiqaruv-chi va qarshilik ko'rsatuvchi kuchlar hamda ularning ta'sirida yuzaga keluvchi ratsiona-lizatsiya jarayonlari asosiy ruhiy-dinamik kuchlar hisoblanadi. Siqib chiqarish ongosti darajasida shaxsning turli sabablarga ko'ra qoniqmay qolgan mayllari, istaklari va eh-tirolari bilan bog'liq kechinmalarning ti-yilishi tarzida ifodalangan. Bunday sabab-lar qatoriga shaxsning ijtimoiy muhitdagi muayyan xulq-atvorini tartibga soluvchi normalarni, uning intellektual, moddiy va jismoniy imkoniyatlarini kiritish mumkin. Bunda subyekt tiyish jarayonini bevosita idrok etmaydi. Z. Freydning nazariy tasav-vurlaridan kechinmalarning har qanday turi siqib chiqarilishi mumkin, biroq jinsiy mayl-lar bilan bog'liq kechinmalar, ayniqsa, kuchli quvg'inga duchor bo'ladi, degan xulosa kelib chiqadi.

Bolalarga nisbatan sodir etilgan jinsiy jinoyatlarning sabablari bir qarashdagina aniq-ravshan bo'lib tuyulishi mumkin, amalda ular inson ruhiyatining teran qatlamlarida yashirinib yotadi va aksariyat hollarda qilmishning motivlari ong bilan qamrab olinmaydi. Biz tadqiq qilnayotgan jinoyatlarining bir nechta asosiy sabablarini aniqladik. Voyaga yetmaganlarga nisbatan jinsiy mayl ibtidoiy jamoadan ongsizlik mexanizmlari orqali keyingi avlodlarga ular bilan jinsiy aloqalar man etilmagan uzoq zamonlarning odamlaridan meros qolgan, deb aytish mumkin. Ayrim primitiv qabilalarda inestning mavjudligi ular ongi va madaniyatining mutlaqo rivojlanmaganidan dalolat beradi.

Bu hodisaga nisbatan "tabu" inson rivojlanishining muayyan bosqichida, aftidan, odamlar uning irsiyatga zararli ta'sirini anglab yetganlaridan so'ng paydo bo'lgan.

Bunday jinoyatlar sodir etilishining boshqa muhim omillari qatoriga oilada bolalarga nisbatan jinsiy jinoyatlar sodir etgan shaxslarning alkogolizm yoki giyohvandlikka chalinganligi, ularda ruhiy faoliyatning buzilganlik hollari mavjudligi, OIVga yo'liqqanlik [8–10], oila va mikromuhitdagi boshqa ixtilofli munosabatlar kiradi. Ushbu omillar ta'sirida ma'rifatli jamiyatda yashash qoidalarini o'zlashtirmagan yoki jamiyatdan uzoqlashgan, insonniylik qiyofasini yo'qotgan odamlarda qadimgi, mohiyatan hayvoniy hirs uyg'onadi. Ular hech qanday taqiqni tan olmaydi, o'z bolalari yoki yaqin qarindoshlari bilan jinsiy munosabatlarga kirishaveradi.

Tadqiq qilnayotgan jinoyatlarning sabablaridan biri sifatida individual regress, ya'ni o'tmishga, subyektiv qulay emotsional holatga shartli ravishda qaytish yoki ayollar bilan nisbatan murakkab jinsiy munosabatlardan bolalar bilan soddaroq jinsiy munosabatlarga o'tishni ko'rsatish mumkin. Bu hol muayyan yoshdagi shaxslar tomonidan mazkur harakatlarning sodir etilishida namoyon bo'ladi. Ushbu harakatlarning sodir etilishiga jinsiy zaiflik, ya'ni ayol bilan jinsiy aloqa qilishdan

qoniqmaslik ham sabab bo'lishi mumkin. Bunday hollarda jinoyatchilar o'z e'tiborini jinsiy aloqa qilishdan ko'zlangan maqsadga erishish imkonini berishi mumkin bo'lgan obyektga qaratadi.

Shuningdek, sud amaliyotidan ma'lumki, ko'plab o'smirlarda jinoiy javobgarlikka necha yoshdan boshlab tortilishi, alkogolik va giyohvandlarga nisbatan majburiy davolash choralari qo'llanishi to'g'risida tushuncha bo'lmaydi.

Tahlil natijasida voyaga yetmaganlarning xatti-harakatlarini belgilashda, shu bilan birga, ularning uyatsiz-buzuq jinsiy xarakter kasb etuvchi qilmishlarni sodir etishida ijtimoiy omillar asosiy rol o'ynaydi, degan xulosaga kelish mumkin. Bu borada oila va o'quv muassasalaridagi tarbiya, ayniqsa, jinsiy tarbiyaning sustligi hamda jinsiy-tarbiyaviy chora-tadbirlarni to'g'ri yo'lga qo'yishdagi mavjud kamchiliklar jinsiy daxlsizlik va erkinlikka tajovuz qiluvchi jinoyatlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi, chunki mazkur jinsiy tarbiyaning noto'g'ri olib borilishi shaxsda jinsiy munosabatlarga nisbatan buzuq qarashlarning vujudga kelishiga olib keladi [11–17], degan fikrni keltirish o'rinlidir.

Shaxsning ma'naviy dunyosi rivojlanmasligiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy omillar asosan maktab va mehnat tarbiyasidagi umumiy kamchiliklardan kelib chiqadi. Umumta'lim maktablarida va kollejlarda o'quv-tarbiyaviy ishlardagi mavjud kamchiliklar jinoiy oqibatlariga olib boradi, bunda ijtimoiy aloqalar buziladi, salbiy ta'sir manbalari bilan bog'lanish esa yengillashadi. Bundan tashqari, bilim darajasining pastligi ham ko'pgina hollarda shaxsning talab va manfaatlari torayishiga, o'z-o'zini nazorat qilishning, o'z-o'ziga to'g'ri baho berishning zaiflashuviga olib boradi.

Mehnat jamoalarida yoshlarni ish bilan ta'minlash va ularni tarbiyalashni tashkil etishdagi kamchiliklar ham voyaga yetmaganlarga qarshi qaratilgan jinoyatchilikning o'sishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, huquqiy-tarbiyaviy ishlardagi va huquqni muhofaza

qilish faoliyatidagi kamchiliklar ham jinoyatchilikning ko'payishiga olib borishi mumkin. Shaxsning huquqiy madaniyati uning huquqiy ongi, huquq va uni qo'llash amaliyotiga, huquqni muhofaza qiluvchi idoralarga, sodir etilgan jinoyatga, shuningdek, qonunga itoat qilish talabiga bo'lgan munosabati, o'zining shaxsiy ishonchi va odatlarining huquqiy yo'nalishlari yig'indisidan iboratdir. Huquqiy tarbiyadagi kamchiliklar esa jamiyatning yosh avlodni muhofaza qilish faoliyatida, o'smirlarni o'z huquq va burchlarini tushunib olish darajasiga yetkazishda, qonunning ijtimoiy o'rni haqidagi aniq tushunchalarni shakllantirishga to'liq e'tibor bermaslikda va boshqalarda ko'rinadi [18].

Odatda jinoyat sodir etuvchi shaxslar huquqiy ongida sezilarli o'zgarishlar mavjudligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Bunday o'zgarishlar qisman qonunda ko'rsatilgan taqiqlashni rasmiy va "shaxsan o'zi uchun" majburiy emas deb tushunish, qonunning ijtimoiy ahamiyatini anglamaslik, qonunni maqsadga muvofiqlikka qarama-qarshi qo'yish, huquqni qo'llash amaliyotining adolatligini inkor qilish, huquqni muhofaza qiluvchi idoralarga nisbatan ishonchsizlik munosabati, sodir qilgan jinoyati uchun jazo olishdan qutulish imkoniyati borligiga ishonch kabi holatlar orqali namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham bu borada "voyaga yetmagan shaxslarni huquqiy tarbiyalashning obyekti ularning huquqiy ongi hisoblanadi" [19] degan qarashlar o'rinlidir.

Tadqiqot natijalari tahlili

Mazkur turdagi jinoyatlarning sodir etilish sabab va shart-sharoitlari sifatida Y.V. Trunsevskiy [20–21] jamiyatdagi nosog'lom muhit, ya'ni katta yoshdagi va voyaga yetmagan shaxslarning axloqan tarbiyasizligini, hozirgi kunda yoshlar orasida xorijiy filmlar, jurnal va gazetalaridagi ular axloqiga ta'sir qiluvchi holatlar, bu vositalar ustidan nazorat olib borilmasligini, N.Gaydarenko [22] ota-onalarning o'z farzandlari tarbiyasi ustida yetarlicha nazorat olib bormasligini,

B.A. Jetpisbayev [23] esa ota-onalarning farzandlari ehtiyojlarini moddiy jihatdan yetarli darajada qondira olmasligi va bu holat voyaga yetmaganlar tomonidan to'g'ri qabul qilinmasligi kabilarni ko'rsatadilar.

Keling, voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlarni vujudga keltiruvchi obyektiv va subyektiv omillarni o'rganib ko'raylik. Voyaga yetmagan shaxslar jinsiy daxlsizligining obyektiv omillariga oiladagi nosog'lom muhit, jamiyatdagi iqtisodiy va siyosiy beqarorlik, oiladan tashqaridagi muhit (maktab, mahalla, kichik guruhlar)ning, kriminogen hudud, shuningdek, ommaviy axborot vositalari (internet, ijtimoiy tarmoqlar)ning salbiy ta'siri kiradi. Shaxsning demografik va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, xususan, xarakteri, temperamenti, yoshi, jinsi, ma'lumoti, sog'lig'i (nogi-ronlik), muomalaga layoqatli ekanligi, shuningdek, voyaga yetmaganning jinoyat sodir etishi uchun o'ziga ma'qul bo'lgan shart-sharoitni yaratishini voyaga yetmaganlarga qarshi qaratilgan jinsiy jinoyatlarni sodir qilishning subyektiv omillari sifatida qayd etish mumkin.

Subyekt shahvoniy motivlar ta'sirida bo'ladi, ya'ni ularga muvofiq o'z faoliyatini amalga oshiradi. Bunday jinoyatlar motiviga ta'sir qiluvchi omillarni quyidagi uch guruhga bo'lish mumkin:

1) shaxsning demografik va intellektual jihatlar bilan bog'liq omillar (yosh, ta'lim, intellekt, bog'liqlik va ergashuvchanlik);

2) tashqi muhit va uning tarbiyaviy ta'siri shart-sharoitlaridan kelib chiquvchi omillar. Masalan, pornografik materiallar shaxsda jinsiy munosabatlar haqida noto'g'ri va hattoki ma'naviy buzuv stereotiplarni shakllantiradi. Bunday materiallar tarqalishining oldini olish jinsiy jinoyatlar, xususan, voyaga yetmaganlarga qarshi qaratilgan jinsiy tajovuzlarning kamayishiga sabab bo'ladi (Daniya va Germaniya davlatlarida esa aksincha, pornografiyani rasmiylashtirish jinsiy jinoyatlarning oldini olish chorasini sifatida qo'llangan [24]).

3) jinoyatni sodir etishga undovchi aniq holatlar bilan bog'liq omillar [25].

Voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligi va erkinligiga tajovuz qiluvchi jinoyatlarda motiv 90 foiz holatlarda jinsiy xarakterga ega bo'lsa-da, [26] bunday jinoyatlarning kelib chiqishida shart-sharoit yaratuvchi vaziyatlar aksariyat sotsial (ijtimoiy) xarakterda bo'lishi [27, 25] ko'plab tadqiqotlar orqali isbotlangan.

Demak, voyaga yetmaganlarning jinsiy daxlsizligi va erkinligiga qarshi qaratilgan jinoyatlarni sodir qilgan jinoyatchilar shaxsini o'rganayotganimizda, birinchi navbatda, ularning ijtimoiy qiyofasi shakllanishidagi buzilishlar, kamchiliklar ko'zga tashlanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligiga tajovuz qiluvchi jinoyatlar sodir etgan shaxslarning 2/3 qismi 25 yoshga to'lmagan umumiy-o'rta ma'lumotli shaxslar; deyarli 4/5 qismi turmush qurmagan shaxslar; 1/3 qismi esa ish joyi mavjud bo'lmagan shaxslar deb topilgan. Bunday jinoyatlar aksariyat holatlarda mastlikda, yarim kechasi, ko'cha va qurilish joylarida sodir etilgan. Jinoyatning sodir etilishi sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash, shuningdek, oldini olish choralarini qo'llash borasida mana shu jihatlarni e'tiborga olish maqsadga muvofiq.

Jinoyatchi shaxsining ijtimoiy xavfliligi odatda jinoyat sodir etilishidan birmuncha oldinroq yuzaga keladi. Shaxsning ijtimoiy salbiy xususiyatlari [28] va birinchi navbatda xatti-harakatining jinoyatkorona xususiyati, uning har xil g'arazli niyatlari muayyan jinoyatlar sodir qilinishining sababi sifatida namoyon bo'ladi.

Bundan tashqari, jinoiy xatti-harakatlarining yuzaga kelishida irodasizlik emas, balki salbiy-ruhiy yo'nalish ko'proq ahamiyat kasb etadi. Bunda jinoyatchida uyatchanlik hissi yo'qolib, qo'pollik va rahmsizlik, aldoqchilik va o'zini o'zi tanqid qilmaslik xususiyati shakllanadi.

Katta yoshdagi va voyaga yetmagan jinoyatchilarning ko'pchiligi jismoniy jihatdan sog'lom bo'lsa-da, lekin ularda o'z tengdoshlariga nisbatan ruhiy buzilishlar bir necha marotaba ko'proq uchraydi. Bu kasalliklarning beshdan bir qismigina nasldan naslga o'tganligi bilan bog'liq.

Y.M. Antonyan tadqiqotlarga ko'ra [29], jinsiy jinoyatlar sodir etgan shaxslarning 100 foizi aqli raso hisoblansa-da, ularning 56,6 foiz qismida ruhiy anomaliya (chetga og'ish) lar mavjud bo'lgan. Bunday psixik anomaliyasi bo'lgan shaxslar ichida oldin sudlanganlar – 14,4 foiz; jinsiy jinoyat sodir etishga suiqasd qilganlar – 42,2 foizni tashkil etadi. O'rganilayotgan jinoyatning retsidivligi esa psixik anomaliyaga ega bo'lgan shaxslar orasida – 47,7 foizni, psixik sog'lom shaxslar orasida – 15,7 foizni tashkil etadi. Bu holat esa shaxs psixikasining anomaliyasi, ya'ni me'yoridan chetga chiqishi voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligiga tajovuz qiluvchi jinoyatlar uchun yetarli darajada kuchli kriminogen omil ekanligidan darak beradi.

Olimning ma'lumotlarga ko'ra, bosh miya organik kasalligiga duchor bo'lgan jinoyatchilar – 56,1 foizni tashkil etib, bunday shaxslarning 18,9 foizi voyaga yetmagan shaxslarning nomusiga tegishga suiqasd; 14,2 foizi – voyaga yetmagan shaxslarning nomusiga tegish; 23,0 foizi esa 16 yoshga to'lmagan shaxsga nisbatan uyatsiz-buzuq harakatlar qilish jinoyatini sodir etgan [30].

Katta yoshdagi va voyaga yetmagan jinoyatchilar shaxsining kriminologik xususiyatlari haqida gap ketganda, shuni aytish lozimki, voyaga yetmagan jinoyatchilar shaxsini ifodalovchi sifatlar o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ma'lum bir sharoitda ular salbiy ta'sirni qabul qilishni kuchaytirishi yoki kriminogen vaziyat vujudga kelishini yengillashtirishi mumkin. A. Saxarovning fikricha, voyaga yetmagan shaxslarning ruhiyati jinoyat sodir etilishi uchun "subyektiv katalizator" hisoblanadi [30]. Olimning ushbu fikrini davom ettirgan holda I.S. Kon "jinsiy daxlsizli-

giga tajovuz qilingan kichik yoshdagilar katta bo'lganlaridan so'ng boshqa kichik yoshdagilar uchun xavfli bo'lib qolaverishi"ni qayd etadi [31].

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ko'pincha nomusga tegish jinoyati kechqurun va tunda, ayniqsa, bahor va yoz mavsumida ikki baravar ko'p sodir etiladi. Kriminologik ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu jinoyat may va oktabr oylarida yuqori darajada bo'ladi [32]. Shuningdek, oktabr – yanvar oylarida ham yuqori darajadagi ko'rsatkichlar kuzatilgan. Yilning sovuq vaqtlarida (oktabr – mart) 244 ta jinoyat, issiq vaqtida esa (aprel – sentabr) 248 ta jinoyat ro'yxatga olingan.

Tahlil natijalariga ko'ra, bir kunda sodir etilgan jinoyatlar quyidagicha ko'rinish hosil qilgan: ko'plab tajovuzlar (38,5 foizi) kechki payt – 18:00 dan 24:00 gacha sodir etilgan; 12:00 dan 18:00 gacha yuz bergan jinoyatlar 28,2 foizni; tungi tajovuzlar (00:00 dan ertalabki 6:00 gacha) 16,6 foizni tashkil etgan. O'rganilgan jinoyatlarning 12,8 foizida jinoyatchilar uning sodir etilish vaqti haqida ma'lumot bermagan [32].

Jinoyat sodir etilishida javobgarning yashash joyi bo'yicha hududiy tegishliligi ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu jinoyatni sodir etganlarning ko'pchiligi shaharda yashagan – 82 foiz, 17 foizi – qishloqda, faqat bir kishi yashash joyi noma'lum shaxs sifatida ro'yxatga olingan.

O'ta shafqatsizlik bilan sodir etiladigan jinsiy jinoyatlarda jinoyatchilarning jabrlanuvchiga to'satdan hujum qilish hollari ajralib turadi. Jinoyatning bu turi kunning qorong'i paytida ko'chada, uyning yo'laklarida, xiyobonlarda, juda ko'p hollarda orqadan hujum qilish bilan sodir etiladi; jinoyatchi jabrlanuvchining qarshiligini birdaniga sindirish maqsadida kuch bilan, masalan, do'pposlash yoki bo'g'ish kabi harakatlarni bajaradi. Ba'zan jabrlanuvchini oldindan kuzatib yuradi, masalan, shahar transportida uni bildirmasdan kuzatadi va qulay paytda hujum qiladi [33].

Jinoyatning uchdan bir qismi uyda (o'z uyida, qarindoshinikida) sodir etiladi.

Bir misol keltiradigan bo'lsak, O. o'zining jiyani – 15 yoshli G.ni 13 yoshligidan boshlab zo'rlab nomusiga tegib kelgan. Ko'pincha bu qilmish tabiat qo'ynida, shuningdek, shahar xiyobonida yuz bergan. Bunday holatlarining 25 foizida yengil mashinada sayr qilish, uyigacha olib borib qo'yish kabilar bahona bo'lgan. Ko'pincha yengil mashina jinoyatga xizmat qilgan. Odam gavjum joyda uchrashgan ayol kishi esa aybdorga ishonadi va aldov qurboniga aylanadi.

Shulardan kelib chiqib, voyaga yetmaganlarning jinsiy jinoyatlardan jabrlanuvchi bo'lib qolishi bilan bog'liq to'rtta asosiy xususiyatni ajratib ko'rsatish mumkin:

a) kutilmagan sharoitlar natijasida yengiltaklik qilish va shaxsning umumiy ijobiy yo'nalishiga qaramasdan vaziyatga qarshilik ko'rsatishga tayyor emasligi;

b) o'zining beqarorligi oqibatida alkogol yoki giyohvandlik yoxud psixotrop moddalarini iste'mol qilib, mast holatga tushib qolishi;

d) shaxsda ma'lum darajadagi salbiy yo'nalishga moyillikning ko'pligi;

e) shaxsning jinoyatchi bilan aloqadorligi.

Shuningdek, voyaga yetmagan shaxsning jinsiy jinoyatlardan jabrlanish holatlarining quyidagi sabablarini ko'rsatib o'tamiz:

Oiladagi muhitning salbiy ta'siri (voyaga yetmagan jabrlanuvchilarning 30–40 foizida namoyon bo'ladi);

O'ziga yaqin shaxslarning unga bo'lgan jinsiy munosabati. Bu turmushda, o'qishda, ishlab chiqarishda tengdoshlari yoki katta yoshdagilar tomonidan bo'ladigan salbiy ta'sirlardan iborat. Masalan, xorijiy tadqiqotchilar voyaga yetmagan ko'plab shaxslar jinsiy hayotining barvaqt boshlanishiga ularning yaqin qarindoshlari (xususan, otasi) sababchi bo'lganini ko'rsatishadi [34].

Bunday holatlarda, birinchidan, voyaga yetmagan shaxsga nisbatan ishlatiladigan jinsiy zo'ravonlik yashirin bo'lib qolib, jinoyatning latentlik darajasini o'sishi ko'zatiladi;

ikkinchidan, huquqiy ongi va tajribasi yetarli bo'lmagan yoshlarning o'z dardini ichiga yutishi natijasida ruhiy kasallikka duchor bo'lishi, shuningdek, kelajakda jinoyatchiga aylanib qolishiga olib keladi [35].

Umuman, 15-17 yoshda o'smirlarning jinsiy balog'atga yetishi, asosan, shaxsning ruhiy va jismoniy shakllanishi tugallanish arafasida bo'ladi. Lekin ularning ta'sirchanligi yuqori bo'lib, bu o'z navbatida voyaga yetmaganlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu davrda ba'zan kattalar tajribasi va maslahatini inkor qilish, birinchilikka intilish, tengdoshlari va sinfdoshlaridan o'zini yuqori tutish, shuningdek, turli guruhlariga qo'shilishga intilish holatlari kuzatiladi.

Xulosalar

Xulosa qiladigan bo'lsak, *birinchidan*, voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlarning sodir etilishiga o'zaro bog'liq bo'lgan bir qancha omillar ta'sir ko'rsatadi.

Ikkinchidan, voyaga yetmaganlarga nisbatan jinsiy jinoyat sodir etilgan beqaror oilada ijtimoiy nazorat olib borish funksiyasi buziladi, yosh avlodning axloqiy tarbiyasi yomonlashadi, yoshlarda moddiy manfaat izidan quvish, har qanday yo'l bilan bo'lsa-da, bir lahzalik lazzat olishga intilish hissiyoti kuchayadi. Bu hol o'zagi jinsiy beboshlikka borib taqaluvchi tiyiqsiz axloqiy erkinlikka olib keladiki, natijada shaxsda ko'p sonli taqiqlarga befarqlik shakllanadi. Oilada ruhiy holati bu-

zilgan shaxslar tomonidan g'ayriqonuniy qilmishlarning sodir etilishi ehtimoli ko'payadi.

Uchinchidan, bolalarga nisbatan jinsiy jinoyatlar sodir etganligi uchun jinoiy javobgarlikka tortilgan, anomal jinsiy xulq-atvorning turli-tuman shakllarini o'zida mujassamlashtirgan shaxslar orasida pedofiliya va efebofiliyaga moyil shaxslar ko'proq uchraydi.

To'rtinchidan, jinoyatlarning ushbu turiga o'ta yashirinlik (latentlik) xos; o'gay ota-qiz juftlari, ayniqsa, ko'p uchraydi; oilada bolalarga nisbatan jinsiy tajovuzlar o'rta hisobda ikki yil (odatda jabrlanuvchilarning roziligi-siz) davom etgan, jinsiy aloqa ko'pincha aldov yo'li bilan, bolalarning ishonuvchanligi, itoatkorligi, kattalarga qaramligidan foydalanib amalga oshirilgan; jinoyatchi aksariyat hollarda spirtli ichimliklardan mast holatda bo'lgan, biroq o'z harakatlarining mohiyatini to'la anglagan holda sodir etgan. Jinsiy munosabatlarning xususiyati har xil bo'lgan va ko'pincha buzuk tarzda sodir etilgan.

Voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlarning sodir etilishiga ta'sir qiluvchi ushbu omillarni o'z vaqtida har tomonlama tadqiq etish huquqni muhofaza qilish organlari va ijtimoiy institutlarning jinoyatchilikka qarshi kurashish bo'limlari faoliyatida, jinoyat sodir etgan shaxslarni qayta tarbiyalash hamda jinoyatchilikni keltirib chiqaruvchi sabablar, shart-sharoitlarning oldini olishda ahamiyatlidir.

REFERENCES

1. Mezhdunarodnyye akty o pravakh cheloveka. Sbornik dokumentov [International acts on human rights. Collection of documents]. Moscow, 2000, pp. 306–326.
2. Modelnyy Ugolovnyy kodeks dlya gosudarstv – uchastnikov SNG [Model Criminal Code for the CIS Member States]. *Jurisprudence*, 1996, no. 1, pp. 92–150.
3. Volzhenkin B.V. Poyasnitel'naya zapiska k Model'nomu ugolovnomu kodeksu dlya gosudarstv – uchastnikov Sodruzhestva Nezavisimykh Gosudarstv [Explanatory note to the Model Criminal Code for the Member States of the Commonwealth of Independent States]. Available at: <http://pravoved.jurfak.spb.ru>.

4. Minskaya V.S. Beznravstvennost' i seksual'nyye prestupleniya. Prostitutsiya i prestupnost'. Problemy, diskussii, predlozheniya [Immorality and sexual crimes. Prostitution and crime. Problems, discussions, proposals]. Moscow, 1991, 'Yuricheskaya literatura' Publ., pp. 192–197.
5. Lyublinskiy P.I. Polovyye posyagatel'stva protiv detey. Problemy prestupnosti [Sexual assaults against children. Problems of crime]. Collection. Moscow, 1926, p. 98.
6. Kraft-Eybing R. Polovaya psixhopatiya [Sexual psychopathy]. Moscow, 1996, pp. 582–583.
7. Freyd Z. Totem i tabu [Totem and taboo]. Moscow, 'Psixhologiya' Publ., 1991, p. 201.
8. Hakimov R.T. Sog'liqni saqlash va OITSga qarshi kurash. Sog'lom turmush tarzini shakllantirishning ilmiy-uslubiy asoslari [Health care and the fight against AIDS]. Scientific and methodological foundations of healthy lifestyle formation: Proceedings of the scientific-practical and methodological conference. Tashkent, 2007, pp. 164–166.
9. G'aniyev O.T. Bedavo dard oqibatlari [Consequences of unnecessary pain]. *Life and Law*, 2004, no. 3, p. 57.
10. G'aniyev O.T. OIV infeksiyasining tarqalishini ijtimoiy nazorat qilish. O'zbekiston Respublikasida qonunchilikni takomillashtirishning dolzarb muammolari [Social control of the spread of HIV infection]. Actual problems of improving legislation in the Republic of Uzbekistan: Proceedings of the Republican scientific-practical conference. Tashkent, 2005, pp. 295–298.
11. Mukazhanov A.K. Problemy preduprezhdeniya iznasilovaniy [Problems of rape prevention]. Almaty, 2001, pp. 9–10.
12. Grebennikov I.V. Osnovy semeynoy zhizni [Basic family history]. Moscow, 'Obrazovaniye' Publ., 1991, pp. 111–112.
13. Kharchev A.G, Matskovsky M.S. Sovremennaya sem'ya i yeyo problemy [Modern family and its problems]. Moscow, 'Prosvescheniye' Publ., 1991, pp. 34–35.
14. Kudryavtsev V.N. (Ed.). Sotsial'nyye otkloneniya [Social distancing]. Moscow, 1989, pp. 255–256.
15. Khamidov D.Kh. Znachenie tipologii lichnosti prestupnika v organizatsii obschey profylaktiki nasil'stvennykh prestupleniy [The Importance of the Typology of the Personality of a Criminal in the Organization of General Prevention of Violent Crimes]. *Law*, 2002, vol. 4 (20), pp. 38–41.
16. Bogdanovich S.G. Kharakteristika seksual'nykh prespleniy v ugovnom zakonodatel'stve Respubliki Kazakhstan [Characteristics of sexual harassment in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan]. *Man and Law*, 2000, vol. 3 (5), pp. 80–85.
17. Malenkaya Vera i yeyo sverstniki. [Little Vera and her peers]. Rubrics Teenager and sex. *Trud*, 1991.
18. Turayev J. Yuvenal adliya muammolari [Juvenile justice problems]. *Life and Law*, 2004, no. 3, pp. 75–76.
19. Beyseybayev K.M., Popova G.M. Pravovoye vospitaniye nesovershennoletnykh i ego formy v deyatel'nosti gorrayonov vnutrennikh del [Legal education of minors and its forms in the activities of city districts of internal affairs]. Moscow, 'VNII MVD' Publ., 1983, p. 6.
20. Truntsevsky Yu.V. Nesovershennoletniy kak ob'yekt prestupnykh posyagatel'stv, mezhdunarodnyy and kriminal'no-pravovoy aspecty. Problemy ugovnoy otvetstvennosti i nakazaniya [Minor as an object of criminal attacks, international and criminal-law aspects. Problems of criminal liability and punishment]. Ryazan, Institute of Law and Economics of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 1997, pp. 42–45.
21. Pankratov V.V., Pristanskaya O.V., Zabryansky G.I., Tsymbal E.I. Zashita prav i zakonnykh interesov nesovershennoletnikh. Kriminal'nyye problemy. Sostoyanie zakonnosti v Rossiyskoy Federatsii [Protection of rights and legitimate interests of minors. Problems of Crime. The state of legality in the Russian Federation]. Moscow, 2000, p. 36.
22. Gaydarenko N. Rebyonok protiv nasil'nika [Child versus Rapist]. *Week*, 1991, no. 28/1632.
23. Zhetpisbayev B.A. Sotsial'no-pravovyye aspekty deviantnogo povedeniya nesovershennoletnikh [Social and legal aspects of deviant behavior of minors]. *Man and Law*, 2000, no. 4/6, pp. 58–63.

24. Sexology. 2024. Available at: <http://www.sexology.narod.ru>
25. Khalikov A. Otvetstvennost' za posyagatel'stvo na interesy nesovershennoletnykh [Responsibility for encroachment on the interests of minors]. Karakalpakstan, 1983, p. 129.
26. Dremova N.A. Voprosy motivatsii prestupleniy nesovershennoletnykh po materialam ugolovnykh del po stat'ye 117 UK RSFSR [Issues of motivation of crimes of minors based on the materials of criminal cases under Art. 117 of the Criminal Code of the RSFSR]. 1971, iss. 14, p. 108.
27. Tahirov F., Sobirov I. Hozirgi davr va voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi [The rights of minors to participate in criminal proceedings]. Tashkent, Uzbek State University of Law, 1991, p. 2.
28. Starovich Z. Sudebnaya seksologiya [Forensic sexology]. Moscow, 'Yuridicheskaya literatura' Publ., 1991, p. 85.
29. Antonyan Y.M., Tkachenko A.A., Shostakovich B.V. Kriminal'naya seksologiya [Criminal sexology]. Moscow, 'Spark' Publ., 1999, pp. 61–62.
30. Sakharov A. Vozrastnyye osobennosti psikhiki nesovershennoletnykh pravnarushiteley [Age features of the psyche of juvenile offenders]. *Socialist Legality*, 1965, no. 6, p. 16.
31. Kon I.S. Sovrascheniye detey i seksual'noye nasiliye [Seduction of children and sexual violence]. *Pedogogy*, 1998, no. 5, pp. 64–65.
32. Niyozova S.S. The subjective side of the crime of intentional homicide and its specific aspects. *International Journal of Law and Criminology*, 2022, vol. 2 (11), pp. 1–6.
33. Niyozova S.S. Prevention of Crime in the Family and the Role of Victimology in the Republic of Uzbekistan. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 2020, vol. 29 (3), pp. 39–62.
34. Niyozova S.S. Shaxsga qarshi zo'rlik ishlatib sodir etiladigan jinoyatlar viktimologik profilaktikasini tadqiq qilish bo'yicha ilmiy yondashuvlar [As a result of the study of the role of victimology in the prevention of crimes, we must take into account the legal aspects of their prevention. Legal aspects]. *Review of Law Sciences*, 2018, no. 4, pp. 82–86.
35. Ganeyeva O. 8 tysyach detey yezhegodno stanovyatsya zhertvami seksual'nykh prestupleniy [8 thousand children become victims of sexual crimes every year]. 1995, p. 8.